TEKENEN, HANDVAARDIGHEID, TEXTIELE VORMGEVING (TEHATEX) VWO

SYLLABUS CENTRAAL EXAMEN 2027, NADERE VASTSTELLING

Versie 4, april 2026

VOORTGEZET ONDERWIJS

Toelichting:
Deze syllabus richt zich op het centraal examen tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving vwo van 2027. Het betreft een grondig herziene syllabus vanwege een nieuw thema. Bijlagen 3, 4, 6 en 7 zijn geheel herzien.
De syllabus is nader vastgesteld. Ten opzichte van de syllabus van 2026 is op p. 11 een verduidelijking opgenomen over het gebruik van de syllabus. De aanpassing is blauw gearceerd.

Verantwoording:

CvTE-syllabuscommissie beeldende vakken havo/vwo 2027/2030:
Voorzitter: Melvin Crone, AHK
Secretaris: Pascal Marsman, SLO
Toets deskundige: Hugo Gitsels, Cito
Toets deskundige: Henriëtte Heezen, Cito
Lid vakvereniging en docent, Esther van der Kooij
Lid vakvereniging en docent, Marie-José Thijssen
Lid vakvereniging en docent, Veronica Haarsma
Auteur themateksten: Astrid Kwakernaak
Met speciale dank aan Kitty Zijlmans

© 2025 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag mits voorzien van een bronvermelding en zonder enige wijziging worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van het College. Het hergebruik van eventueel auteursrechtelijk beschermd werk van derden in dit werk is niet nader geregeld door het CvTE.

INHOUD

VOORWOORD **3**

1 Inleiding **4**

2 Toelichting op de vernieuwde syllabus **5**
2.1 Aanleiding 5
2.2 Opdracht aan de syllabuscommissie 5
2.3 Verantwoording en uitwerking van de opdracht 5

3 Verdeling examinering CE/SE **6**

4 Specificatie examenstof **7**
4.1 CSE 7
4.2 CPE 8

5 Het centraal examen **10**
5.1 Zittingen centraal examen 10
5.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift 10
5.3 Hulpmiddelen 10

6 Korte gebruiksaanwijzing syllabus **11**

Bijlage 1: Examenprogramma **12**

Bijlage 2: Basisstofomschrijving **13**

Bijlage 3: Introductie thema Kunst verandert! **22**

Bijlage 4: Probleemstellingen **25**

Bijlage 5 Begrippenlijst **27**

Bijlage 6: Thematekst Kunst verandert! **40**

Bijlage 7: Voorbeeld-examenvragen **41**

VOORWOORD

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten. Bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is ook een hulpmiddel voor degenen die zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2027. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2028 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld.
Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs.
In de syllabi 2027 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2026 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2027 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. J.H. (John) van der Vegt MPM

1 INLEIDING

Deze syllabus bevat een toelichting op de eindtermen in de examenprogramma's tekenen, handvaardigheid en textiele vormgeving vwo voor zover die betrekking hebben op het centraal examen (CE). Ze dient kandidaten en docenten een houvast te bieden voor de voorbereiding op het centraal examen.

Om precies te weten waarover het CE kan gaan, is het van belang de volgende documenten te kennen:

- het *Examenprogramma vwo tekenen / handvaardigheid / textiele vormgeving* (zie bijlage 1);
- deze syllabus *tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving vwo, syllabus centraal examen 2027*, waarin het examenprogramma nader wordt toegelicht, inclusief bijlagen;
- de septembermededelingen van het CvTE.

Vanaf 2027 geldt voor het centraal schriftelijk examen tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving (tehatex) vwo het meerjarig thema *Kunst verandert!* Jaarlijks worden, door het CvTE in de septembermededeling, de accenten binnen het thema aangegeven voor het komende examenjaar.

In bijlage 6 staan de themateksten van het examenthema Kunst Verandert! Deze bijlage is als apart document geplaatst op Examenblad.nl. .
Voorbeeld-examenopgaven staan in bijlage 7 en worden los van de syllabus gepubliceerd en krijgen een plaats op Examenblad.

De hoofd- en paragraaftitels bij tekstpassages die gewijzigd zijn, zijn in deze syllabus geel gemarkeerd.

In deze syllabus, en met name in de beschrijving van het thema en de probleemstellingen, wordt gebruikgemaakt van mannelijke voornaamwoorden zoals "hij" en "zijn". Deze verwijzen niet uitsluitend naar mannen, maar zijn bedoeld als algemene aanduiding voor alle personen, ongeacht genderidentiteit.

2 TOELICHTING OP DE VERNIEUWDE SYLLABUS

2.1 AANLEIDING

De herziening en aanpassing van voorliggende syllabus tehatex vwo (2027) is het gevolg van het periodiek uitwerken van een nieuw examenthema vwo. Op basis van de respons van docenten beeldende vakken op een vragenlijst met betrekking tot een terugblik op de examens 2023 (CvTE 2023) is duidelijk geworden dat docenten overwegend kiezen voor een voortzetting van thema's en uitwerking daarvan zoals dit ook gebeurde bij het thema *Kunst en leven*. Van de respondenten gebruikt 97,6% de syllabus om de eigen leerlingen voor te bereiden op het examen. Tevens vindt 88,1% de huidige opzet van de thematekst in de syllabus voldoende, ruim voldoende en goed in duidelijkheid. Van de respondenten vond 83,3% de tekst passend en 11,9% vond die tekst te moeilijk voor leerlingen vwo.

2.2 OPDRACHT AAN DE SYLLABUSCOMMISSIE

De opdracht aan de syllabuscommissie luidde voor vwo:

1. het updaten en actualiseren van de syllabus wat betreft de beschrijving van het examenprogramma, de basisstof en de begrippenlijst;
2. het schrijven van de kunsthistorische teksten (themateksten met als thema *Kunst verandert!*)
3. het verzamelen, selecteren en beschrijven van geschikte beelden inclusief bronvermelding, waarbij de verdeling over de verschillende disciplines binnen tehatex in acht genomen wordt;
4. het bespreken van de kunsthistorische tekst (tekst inclusief beelden) en toetsen op haalbaarheid en uitvoerbaarheid in de onderwijspraktijk.

2.3 VERANTWOORDING EN UITWERKING VAN DE OPDRACHT

Conform de gestelde opdracht heeft de commissie in voorliggende syllabus tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving voor vwo het volgende uitgewerkt.

- Vanaf het examenjaar 2027 geldt voor het CE tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving vwo het meerjarige thema *Kunst verandert!*
- Het doel van de uitwerking van het thema is om docenten in staat te stellen onderdelen van de basisstof gerichter en diepgaander te benaderen. Zoals in het voorwoord is aangegeven: De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden.
- Om het thema *Kunst verandert!* in de voorbereiding op het CE te verkennen zijn er probleemstellingen geformuleerd. Deze probleemstellingen fungeren als kapstok om de inhoud van het thema te verkennen.
- De syllabus vwo 2027 bevat een uitwerking van deze probleemstellingen in de vorm van een thematekst. Deze tekst omvat verschillende deelonderwerpen, invalshoeken en voorbeelden, en vormt een invulling van en toelichting op (elementen van) de basisstof.
- Bij de uitwerking van het thema komen ook verschillende kunsthistorische benaderingswijzen en/of methoden voor interpretatie van kunstwerken aan bod.
- In de thematekst wordt niet alleen vanuit chronologie gewerkt, maar ook vanuit een transhistorische benadering en een mondiaal perspectief. Dit biedt ruimte om bijzondere dwarsverbanden te leggen en kunstwerken, stromingen, technieken, opvattingen en disciplines uit verschillende culturen en tijdvakken op prikkelende en uitdagende wijze te presenteren.
- Afbeeldingen van kunstwerken en andere bronnen vormen een belangrijk onderdeel van de thematekst. Deze zijn niet alleen illustratief bedoeld, maar vaak ook als aanjager van de inhoud of als verbeelding van de desbetreffende tekst.
- In het kader van deze vernieuwde syllabus zijn de basisstof en de begrippenlijst op bepaalde punten geactualiseerd, deze delen zijn geel gemarkeerd.
- In bijlage 3 is een introductie en verantwoording van het thema opgenomen.
- In bijlage 6 staat de thematekst, echter deze wordt apart geplaatst op Examenblad.nl.
- Bij dit examenthema worden enkele voorbeeldexamenopgaven uitgewerkt, zie bijlage 7. Ook deze bijlage wordt geplaatst op Examenblad.nl.
- Jaarlijks worden, door het CvTE in de septembermededeling, de accenten binnen het thema aangegeven voor dat specifieke examenjaar. Dit maakt een nog gerichtere voorbereiding op het CE mogelijk en helpt overladenheid van het programma voorkomen.

3 VERDELING EXAMINERING CE/SE

Het centraal examen (CE) bestaat uit een theoretisch en een praktisch gedeelte. Het theoretische gedeelte (het CSE, het centraal schriftelijk examen) heeft betrekking op domein A. Het praktische gedeelte (het CPE, het centraal praktische examen) heeft betrekking op de (sub)domeinen A2 en B. Het CvTE stelt het aantal zittingen van het centraal examen en de tijdsduur vast.
Het CvTE maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- tenminste de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

Domein	CE	moet in SE	mag in SE
Domein A: Vaktheorie			
Sub domein A1: Beschrijven, onderzoeken en interpreteren	X		X
Sub domein A2: Beschouwen	X		X
Domein B: Praktijk	X		X
Domein C: Oriëntatie op studie en beroep		X	

Tabel 1 Examenstof Tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving vwo in CE en SE

4 SPECIFICATIE EXAMENSTOF

Dit hoofdstuk geeft in paragraaf 4.1 een toelichting op de eindtermen die betrekking hebben op het Centraal Schriftelijk Examen, het CSE (domein A Vaktheorie). In 4.2 staat een toelichting op het Centrala Praktisch Examen, het CPE.

4.1 CSE

Het CSE heeft betrekking op domein A (Vaktheorie). In dit domein staan twee eindtermen:
1 (Beschrijven, onderzoeken en interpreteren) en 2 (Beschouwen).

Subdomein A1 (Beschrijven, onderzoeken en interpreteren) Eindterm 1

Wat wordt er van de kandidaat verwacht?
De kandidaat kan - mede op basis van bronnenmateriaal - het beeldend werk van kunstenaars en vormgevers beschrijven, onderzoeken en interpreteren. Hierbij moet rekening worden gehouden met tijd, plaats, functie en kunstopvattingen maar ook met normen en waarden en de historische ontwikkeling vanaf de klassieke oudheid tot heden.
Kortom, kunsthistorische kennis is nodig om het examen goed te kunnen maken; kennis over kunstwerken en inzicht in kunstwerken. Cultuurhistorische kennis is en blijft belangrijk ter ondersteuning van de kunstbeschouwing. Dit houdt bekendheid in met verschillende visies op beeldende kunst. Deze visieverschillen komen aan het licht bij vergelijkingen van kunst en cultuur uit verschillende tijdperken. Daarnaast is het van belang om verschillende (kunsthistorische) benaderingswijzen te kennen om kunst te beschouwen, te interpreteren en te verklaren.

Subdomein A2 (Beschouwen) Eindterm 2

De kandidaat kan twee- en driedimensionale beelden en vormen beschouwen en kan deze beschouwing verwoorden en/of verbeelden.
Het betreft beeldende kunst, architectuur en vormgeving. De beschouwing kan betrekking hebben op diverse facetten van een kunstwerk: het proces, het product (vormgeving, en indien van toepassing, voorstelling en inhoudelijke aspecten) en de context.

Het examenprogramma voor vwo tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving wordt in de syllabus verder gespecificeerd aan de hand van

- de basisstofomschrijving (bijlage 2),
- de probleemstellingen (bijlage 4),
- de begrippenlijst (bijlage 5) en
- de thematekst (bijlage 6).

Het thema fungeert als een lens waardoor de kunstgeschiedenis wordt benaderd. Voor het examenjaar 2027 en de daaropvolgende jaren is gekozen voor het thema *Kunst verandert!*. De probleemstellingen in de thematekst (bijlage 6) bieden docenten houvast om het thema verder te verdiepen, te structureren en te verbinden met de basisstof.
Jaarlijks worden, door CvTE in de septembermededeling, de accenten binnen dit thema aangegeven voor het specifieke examenjaar.

Ongeveer de helft van de in het centraal schriftelijk examen gepresenteerde contexten (kunstenaars, kunstwerken, teksten) is direct gebaseerd op de thematekst. De overige contexten in het examen passen binnen de kaders van de basisstofomschrijving en/of kunnen worden begrepen op basis van transfer van kennis en vaardigheden zoals gedefinieerd in de syllabus.

De kunsthistorische benaderingswijzen zoals in hoofdstuk 5, vormen een wezenlijk onderdeel van het CSE en worden toegepast op de basisstof én op hoofdstuk 1 tot en met 4 uit de thematekst *Kunst verandert!* (bijlage 6).

4.2 CPE

Het Centraal Praktisch Examen heeft betrekking op domein B (Praktijk) en subdomein A2 (Beschouwen). Daarbij is de praktijk het uitgangspunt, vandaar dat we eerst domein B toelichten.

Domein B (Praktijk)

In domein B zijn in één eindterm de vaardigheden genoemd die de kandidaat zelfstandig kan inzetten bij het maken van beeldend werk naar aanleiding van een probleemstelling. Het zijn fasen uit het beeldend proces. Daarin zijn de volgende *mogelijke* activiteiten te onderscheiden:

- verzamelen van gegevens over de probleemstelling en oplossingen van beeldende kunstenaars en vormgevers;
- ontwikkelen van ideeën voor beeldende oplossingen, deze beschrijven en criteria, uitgangspunten, doelstellingen vastleggen in een procesverslag;
- maken van een werkplan;
- doen van beeldend onderzoek naar mogelijke oplossingen door middel van experimenten, schetsen, studies, proeven in diepte en in de breedte;
- evalueren van het eigen onderzoek en vervolgens keuzes maken en toelichten;
- uitwerken van de gekozen beeldende oplossing en het resultaat evalueren;
- verslag doen van het werkproces;
- maken van een presentatie.

Een probleemstelling is in dit verband een uitgangspunt voor een of meer vraagstellingen. Naar aanleiding van analyse en onderzoek stelt de kandidaat enkele criteria vast waaraan zijn beeldend werk moet voldoen.
De probleemstelling is daarmee meer dan een aanleiding: van de kandidaat wordt verlangd dat hij de betreffende problematiek voor zichzelf en anderen duidelijk maakt door middel van een *passende* beeldende vormgeving. Dat houdt ook een kritische selectie in uit de mogelijke oplossingen en een *doelgericht* toepassen van vakspecifieke beeldende middelen.

Dit proces beschrijft de kandidaat in een procesverslag aan de hand van de volgende punten:

- *In de uitwerking ga ik rekening houden met de volgende inhoud:*
  De kandidaat beschrijf hier zijn inhoudelijke uitgangspunt(en) en/of het doel dat hij gaat proberen te bereiken. Hij gaat daarbij zo nodig in op te bereiken beeldende effecten en/of op de functie van het werk.
- *Om dit te bereiken denk ik dat de volgende aspecten van belang zijn:*
  a. *Voorstelling* (de kandidaat beschrijft hier de voorstellingsaspecten die van belang zijn voor de uitwerking van zijn ideeën. Als hij kiest voor een non-figuratieve uitwerking, dan werkt hij hier zijn idee, inhoudelijk uitgangspunt en/of doel nader uit.)
  b. *Beeldende aspecten* (de kandidaat beschrijft ze niet alleen, maar verantwoordt hier ook de keuze door in te gaan op de relatie tussen inhoud en vormgeving.)
  c. *Materialen en technieken* (de kandidaat geeft hierbij ook een verantwoording van zijn keuze door in te gaan op de relatie met de inhoud.)

Achteraf beschrijft de kandidaat hoe hij de opgave heeft uitgewerkt aan de hand van de volgende aandachtspunten:

- *In hoeverre heb ik mijn idee kunnen verwezenlijken, het doel bereikt?* (De kandidaat beschrijft in het kort zijn werkproces.)
- *Welke keuzes heb ik hierbij gemaakt en waarom?* (De kandidaat beschrijft waarop hij heeft gelet bij het onderzoek en de uitwerking.)
- *Wat is veranderd in mijn uitgangspunten en waarom heb ik die gewijzigd?* (De kandidaat geeft een nadere verklaring van eventuele veranderingen in zijn uitgangspunten.)

Veel van de hier genoemde activiteiten eisen dat de kandidaat zich zaken afvraagt, onderzoekt en reflecteert op wat hij gedaan heeft. Dan kan niet zonder de resultaten van zijn activiteiten goed te beschouwen om daar conclusies uit te trekken voor een volgende stap. Beschouwen is daarmee een wezenlijke vaardigheid.

Subdomein A2 (Beschouwen)

In het kader van het CPE gaat het niet alleen om het beschouwen van beelden van anderen (eventueel als inspiratiebron), maar vooral om het kritisch beschouwen van het eigen proces en product. Hierin demonstreert de kandidaat inzicht in de manier waarop beelden ervaringen veroorzaken en betekenissen

overdragen. De kandidaat kan deze beschouwing verwoorden en/of verbeelden in de vorm van een mondelinge toelichting en/of schriftelijk werkverslag van beperkte omvang, eventueel met toelichtende schetsen en foto's.

Organisatie en afname CPE

De organisatie en afname van het CPE tekenen, het CPE handvaardigheid en het CPE textiele vormgeving wordt beschreven in het document 'Organisatorische richtlijnen CPE' dat gepubliceerd wordt op Examenblad. Raadpleeg hiervoor www.examenblad.nl

5 HET CENTRAAL EXAMEN

5.1 ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN

Raadpleeg hiervoor Examenblad, www.examenblad.nl

5.2 VAKSPECIFIEKE REGELS CORRECTIEVOORSCHRIFT

Voor dit examen is geen vakspecifieke regel vastgesteld.

5.3 HULPMIDDELEN

Raadpleeg hiervoor Examenblad, www.examenblad.nl

6 KORTE GEBRUIKSAANWIJZING SYLLABUS

Algemene opzet examen

1. Vanaf 2027 geldt het meerjarige thema Kunst verandert! voor het centraal examen tehatex vwo.
2. Het centraal examen bestaat uit een centraal schriftelijk examen (domein A) én een centraal praktisch examen (domeinen A2 en B); domein C valt onder het schoolexamen.
3. Domein A is opgedeeld in A1 (beschrijven, onderzoeken en interpreteren) en A2 (beschouwen), met nadruk op kunsthistorische kennis en context.
4. Bij het centraal praktisch examen (CPE) wordt het eigen maakproces van de leerling kritisch onderzocht en beschreven.

Thema en probleemstellingen

5. Het thema Kunst verandert! wordt benaderd via tien probleemstellingen die samen het inhoudelijke raamwerk van het examen vormen.
6. De probleemstellingen behandelen onderwerpen als gender, kolonialisme, technologie, engagement en diverse benaderingen van kunstgeschiedenis.
7. De kunsthistorische benaderingen (formeel, biografisch, iconologisch, gender, postkoloniaal, relationeel, transhistorisch) maken expliciet deel uit van het examen.

Gebruik van de themateksten (bijlage 6)

8. De thematekst is een uitwerking en inhoudelijke verdieping van delen van de basisstof.
9. Examenkandidaten moeten bekend zijn met de inhoud, beelden en concepten uit de thematekst. Kandidaten kunnen de deelonderwerpen van het thema (hoofdstuk 1 t/m 5), de kunstwerken en de concepten beschrijven, onderzoeken en interpreteren. De kandidaat kan de onderzoeksvragen zoals opgenomen in de probleemstellingen beantwoorden.
10. De thematekst bestaat uit vijf hoofdstukken die via een transhistorische en mondiale blik kunstwerken en ideeën in dialoog brengen.
11. Afbeeldingen in de thematekst zijn bedoeld als inhoudelijke triggers, niet alleen ter illustratie maar als betekenisvolle bronnen.

Toetsing en voorbereiding

12. De syllabus bevat een actualisatie van basisstof en begrippenlijst, waarbij nieuwe begrippen geel zijn gemarkeerd.
13. Ongeveer de helft van de examenopgaven is direct ontleend aan de thematekst; de rest sluit aan bij basisstof en vaardigheden.
14. Voorbeeldopgaven worden los gepubliceerd op Examenblad.nl en sluiten inhoudelijk aan bij het thema en de probleemstellingen.
15. Docenten worden aangeraden jaarlijks in september www.examenblad.nl te raadplegen voor (jaarlijks wisselende) accenten binnen het thema en eventuele updates.

BIJLAGE 1: EXAMENPROGRAMMA

Examenprogramma tekenen, handvaardigheid en textiele vormgeving vwo

HET EINDEXAMEN

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:
Domein A Vaktheorie
Domein B Praktijk
Domein C Oriëntatie op studie en beroep.

Het centraal examen

Het centraal examen bestaat uit een theoretisch en een praktisch gedeelte. Het theoretische gedeelte heeft betrekking op domein A. Het praktische gedeelte heeft betrekking op de (sub)domeinen A2 en B. Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast. Het CvTE maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

a tenminste de domeinen en subdomeinen waarop het centraal examen geen betrekking heeft;
b indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: een of meer domeinen of subdomeinen waarop het centraal examen betrekking heeft;
c indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vak onderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

DE EXAMENSTOF

Domein A: Vaktheorie

Subdomein A1: Beschrijven, onderzoeken en interpreteren

1. De kandidaat kan mede op basis van bronnenmateriaal het beeldend werk van kunstenaars en vormgevers beschrijven, onderzoeken en interpreteren, rekening houdend met tijd, plaats, functie, kunstopvattingen, normen en waarden en de historische ontwikkeling vanaf de klassieke oudheid tot heden.

Subdomein A2: Beschouwen

2 De kandidaat kan twee- en driedimensionale beelden en vormen beschouwen en kan deze beschouwing verwoorden en/of verbeelden.

Domein B: Praktijk

3 De kandidaat kan gestructureerde probleemstellingen met betrekking tot zowel autonome als toegepaste beeldende kunst en vormgeving onderzoeken en de daaruit ontwikkelde ideeën in een beeldende verwerking uitvoeren, daarbij beeldende middelen aanwenden in een doelgericht werkproces, en het werk zo presenteren dat de beschouwer inzicht krijgt in het werkproces.

Domein C: Oriëntatie op studie en beroep

BIJLAGE 2: BASISSTOFOMSCHRIJVING

In deze bijlage is de opbouw weergegeven in:

- periodes met bijbehorende stijlen en stromingen
- accenten
- relevante invalshoeken

800 VC -400

accenten:

- Griekenland (archaïsch, klassiek, hellenisme)
- Mythologie, mythen en sagen
- Bouwkunst en beeldhouwkunst
- Verhouding tussen Griekse en Romeinse kunst

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:

– rangen en standen, goden, helden en mensen; Het eren van goden

Visies op kunst:

– kunst als afspiegeling van het volmaakte, mimesis; harmonie (gulden snede); het Goede, het Ware en het Schone

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:

– polis en vorsten

wetenschap en techniek:

– wiskunde, natuurwetenschap, filosofie
– bouwkunst: zuil (Grieks), muur en boog (Romeins)

300-1000

accenten:
- West-Europese keizerrijken
- Ontstaan van Christelijke kunst
- Byzantium; Constantinopel en Ravenna

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- Visies op geschiedenis: Bijbel staat centraal; 'begin en eind bekend'
- Bijvoorbeeld: schepping; zondeval; geboorte, leven, sterven en opstanding van Christus; laatste oordeel

Visies op kunst:
- schoonheid als openbaring van het goddelijke
- kunst tot lering en verering
- Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht
- macht van kerk en adel, feodale stelsel
- De kerk en de adel als opdrachtgever
- De kunstenaar als ambachtsman; werkplaatsen
- beeldenstrijd (iconoclasme)

wetenschap en techniek:
- kloosters als centra van kennis; manuscripten
- samenhang van kennis, geschiedenis en moraal en geloof (encyclopedisch geheel); scholastiek
- voortborduren op kennis van Romeinen

1000-1400

accenten:
- kerken en kloosters in Frankrijk, romaans en gotiek
- Christelijke iconografie (in beeldhouwkunst, glas in lood en schilderkunst)
- Ontwikkelingen in de schilderkunst, (altaarstukken, fresco's en miniaturen)
- Opkomst van steden als Florence en Siena
- Theoretische traktaten over architectuur
- Groei van economie en complexere organisatie van de maatschappij

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- centrale positie van het geloof en de macht van de kerk
- Visies op geschiedenis: Bijbel staat centraal: 'begin en eind bekend'.
- Bijvoorbeeld: schepping; zondeval; geboorte, leven, sterven en opstanding van Christus; laatste oordeel

Visies op kunst:
- schoonheid als openbaring van het goddelijke; licht, kleur en glans (Suger); geometrische orde
- voor en tegen het gebruik van beelden, abt Suger tegenover Bernard van Clairveaux
- werken binnen de traditie (in plaats van originaliteit)

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:
- macht van kerk en adel, feodale stelsel
- de Kerk als opdrachtgever
- de kunstenaar als ambachtsman; Gilden
- opkomst van de burgerij in Italië

Intercultureel:
- contacten met het Nabije Oosten, handel en pelgrimstochten; kruistochten en Reconquista
- Arabische kunst, het Alhambra en de moskee van Cordoba

wetenschap en techniek:
- geloof als uitgangspunt voor wetenschap (lichttheorie en iconografische programma's)
- samenhang van kennis, geschiedenis en moraal en geloof (encyclopedisch geheel); scholastiek
- kloosters als centra van kennis; manuscripten
- bouwkunst: skeletbouw, glas in lood

1400-1600

accenten:
- Schilderkunst in Noord Europa
- Italië, wedergeboorte van de klassieken
- Opdrachtgevers en rivaliteit, de Italiaanse stadstaten en Rome

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- opkomst van het humanisme

Visies op kunst:
- schoonheid als eenheid van delen: harmonie, maat, verhouding, symmetrie, orde (proportieleer)
- neoplatonisme

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:
- kerk; wereldlijke machthebbers
- de veranderende positie van de kunstenaar, van ambachtsman naar homo universalis

Intercultureel:
- Handelscontacten van de Oostzee tot Afrika en van de Arabische wereld tot China (bijvoorbeeld Venetië).

wetenschap en techniek:
- boekdrukkunst en grafiek; olieverf
- bestuderen van klassieken; eigen onderzoek van de werkelijkheid: perspectief, anatomie, wetmatigheid
- geschiedschrijving (Vasari) en geschiedenis van Romeinse architectuur (Alberti)

1600 - 1750

accenten:
- contra- reformatie als reactie op de reformatie
- Burgerlijke cultuur in Nederland, Amsterdam
- Het hof in Frankrijk, paleizen, villa's en tuinen
- Rome in de tijd van de contra- reformatie

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- verschillende christelijke overtuigingen: protestant – katholiek
- calvinisme: predestinatie, deugdzaamheid en matigheid
- rationalisme en verlichting

Visies op kunst:
- kunst ter lering en vermaak: verborgen symboliek zoals vanitas; emblemata iconografie en iconologie; illusionisme
- barok: virtuositeit, inventiviteit; theatrale eenheid
- kunst moet imponeren, identificatie via emotie
- kunst als vervolmaking van de natuur (tuinen van Versailles)
- kunst als uitdrukking van de absolute macht
- classicisme: klassieke schoonheid (Gerard de Lairesse), reizen naar Italië; neoplatonisme (de tuin als parsprototo)

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht
- vrije markt, kooplieden en regenten; het ontstaan van genres in de Republiek der zeven Verenigde Nederlanden
- de Kerk, zoals de Paus als opdrachtgever
- vorst en adel (Lodewijk XIV, academies)

Intercultureel:
- reizen-handel-VOC (Chinees porselein en Delfts aardewerk), WIC, handel in tot slaafgemaakten; vergaren van rijkdom door Europees imperialisme (bijvoorbeeld kunstschatten, naturalia); in beeld brengen koloniale gebieden en cartografie
- exotische invloeden in de Europese tuinarchitectuur.

wetenschap en techniek:
- empirisch onderzoek, camera obscura
- encyclopedisch verzamelen

1750-1900

accenten:
- herleving van de klassieken
- aandacht voor het eigen nationale verleden
- vlucht in het exotische, de eigen geschiedenis, de mystiek en de natuur
- de romantiek: verhevigd gevoel
- realisme: heroïek van het alledaagse, de harde werkelijkheid

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- gevoel tegenover rede (rationalisme, verlichting tegenover het loslaten van de ratio)
- vooruitgangsidee, socialisme
- visies op geschiedenis: een voortgaand lineair proces met verschillende uitkomsten
- darwinisme

Visies op kunst:
- kunst moet authentiek en origineel zijn
- kunst moet van zijn tijd zijn
- l'art pour l'art; de bohémien
- arts and crafts
- kunst moet het goede, het ware en het schone tonen, kunst moet verheffen
- schoonheid is relatief (afhankelijk van tijd en plaats); neostijlen; eclecticisme

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:
- opleiding: de rol van de academie; op zoek naar eigen leermeesters (historische voorbeelden of 'de natuur zelf')
- opdrachtgevers: de vrije markt, de staat koopt kunst
- verzamelingen: systematiseren van collecties naar soort en tijd / plaats; verzameling gekoppeld aan prestige van de staat
- organisatie van de samenleving: nationaal bewustzijn; naties - staat - burgers > streven naar vrije wereldhandel, concurrentie

Intercultureel:
- Europees perspectief: 'oriëntalisme' en 'exotisme'
- wereldtentoonstellingen
- effecten van kolonialisme

wetenschap en techniek:
- industriële revolutie
- evolutietheorie
- fotografie
- nieuwe materialen als gietijzer, de toepassing van de combinatie gietijzer en glas.
- het ontstaan van de historische belangstelling; het ontstaan van de kunstgeschiedenis; het ontstaan van musea

1900-1945
accenten:
- abstractie
- de avant-garde, manifesten
- utopieën over een nieuwe maatschappij
- functionalisme, form follows function
- kunstenaarstheorieën

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- het nastreven van idealen (utopieën), het geloof in vooruitgang en maakbaarheid van de samenleving
- utopisch verlangen vanuit economische, politieke- maatschappelijke situatie (industrialisering en oorlog); socialisme

Visies op kunst:
- kunst als expressie
- op zoek naar het universele; neoplatonisme
- van visueel waarneembaar naar gevoel of geest (Kandinsky, Mondriaan)
- functionalisme (form follows function, Sullivan); verwerpen van decoratie (Adolf Loos)
- definiëren van grondslagen van elke kunstdiscipline

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:
- vrije markt: verzamelaars, kunsthandel en mecenassen
- utopisch kunstenaarschap en de economische positie van de kunstenaar
- kunstenaars in dienst van de Russische Revolutie, maatschappelijke bewegingen, de staat
- entartete kunst

Intercultureel:
- Interesse van Europese kunstenaars in kunst uit Afrika en Oceanië, 'primitivisme'; ook aandacht voor 'volkskunst'
- Afro-Amerikaanse kunst in de Verenigde Staten, Harlem Renaissance en de relatie met Parijs

wetenschap en techniek:
- kunst als laboratorium: experiment, Bauhaus
- nieuwe industriële materialen en technieken: (beton)skeletbouw, standaardisatie en prefabricatie
- fotografie en film
- wetenschappelijke ontdekkingen: psychoanalyse en relativiteitstheorie

1945 - 1990

accenten:
- Na Wereldoorlog II de Verenigde Staten in de voorhoede
- Herwaardering Europa in de kunst vanaf de jaren zeventig
- de modern en postmodern
- vervagen van grenzen (disciplines, hoge-lage cultuur, kunst en werkelijkheid)

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- reactie op Wereldoorlog II; begin en einde van de koude oorlog
- democratisering, individualisering en globalisering
- massamedia en massaconsumptie
- moderne en postmoderne visies (geschiedenis fragmentarisch; opgeven van vooruitgangsidee; einde van grote ideologieën)
- grote verscheidenheid in levensbeschouwingen (existentialisme, hippies, relativisme, cynisme, 'no illusion' (punk), hedonisme, nieuwe vormen van spiritualiteit)

Visies op kunst:
- de moderne visie: onderzoek naar de grondslagen van de eigen discipline
- de postmoderne visie, loslaten van oude esthetische waarden (authenticiteit, originaliteit en uniciteit); veelheid van betekenissen door citaten en fragmenten;
- verleggen van de grenzen van de kunst, het vervagen van grenzen tussen de kunstdisciplines
- conceptuele kunst
- De kunstenaar voert het werk niet alléén uit, de rol van de omgeving en democratisering van de kunst (performance en community-art)
- kunsttheorie: media en (schijn)werkelijkheid (Baudrillard); kritische benaderingen zoals postkoloniale benadering en genderstudies.

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:
- vrije markt, overheid, de verzamelaar
- invloed van de handel (kunstbeurzen en veilingen), overheid (subsidies, aankoopbeleid musea en internationale evenementen (biënnales en Documenta)
- de kunstenaar als ondernemer, manager en entertainer

Intercultureel:
- globalisering en invloed van de niet-westerse kunst op de westerse kunst
- postkolonialisme; een mix van verschillende culturele invloeden in het kunstwerk (hybriditeit)

wetenschap en techniek:
- reproductie
- audiovisuele media

1990 - HEDEN

accenten:
- Globalisering, het Westen als centrum verdwijnt, hybriditeit
- Young British Artists
- Grote internationale kunstmanifestaties
- reacties op het postmodernisme: engagement, hypermodernisme; herwaardering ambacht
- nieuwe media

invalshoeken:
Kunst en wereldbeeld:
- globalisering; nieuwe wereldmachten en botsing van beschavingen; migratie
- individualisering en identiteit (in een geglobaliseerde samenleving)
- nieuwe vormen van spiritualiteit
- internet, digitalisering (grote hoeveelheden data, Big Brother, (schijn)werkelijkheid)
- kleinschalig en duurzaam als reactie op economische groei; klimaat-vraagstuk

Visies op kunst:
- reacties op het postmodernisme (weg van relativisme): rol van kunst in de samenleving, engagement (community art, relational aesthetics (Nicolas Bourriaud) en activistische kunst), artistic research; hypermodernisme; nieuw traditionalisme en herwaardering ambacht
- De kunstenaar voert het werk niet alléén uit, de rol van de omgeving en democratisering van de kunst
- interdisciplinariteit, geen scherpe grenzen tussen disciplines; kunstenaar ook actief op terrein van wetenschap, techniek en politiek
- kunsttheorie: transhistorische benadering; kritische benaderingen zoals postkoloniale benadering en genderstudies.

Kunstenaar en opdrachtgever, politieke en economische macht:
- vrije markt, overheid, de verzamelaar
- Belangrijke positie van internationale kunstmanifestaties (biënnales en Documenta)
- invloed van de handel (kunstbeurzen en veilingen), overheid (subsidies, aankoopbeleid musea
- de kunstenaar als ondernemer, manager en entertainer

Intercultureel:
- globalisering en invloed van de niet-westerse kunst op de westerse kunst, rol van identiteit in een geglobaliseerde wereld; Westerse en niet-westerse kunstenaar exposeren in dezelfde tentoonstellingen en manifestaties
- postkolonialisme
- een mix van verschillende culturele invloeden in de kunst (hybriditeit)

wetenschap en techniek:
- digitale techniek als middel en onderwerp van kunst; kunstmatige intelligentie oftewel artificial intelligence (AI), verhouding mens, natuur en machine
- artistic research, de kunstenaar als wetenschapper en samenwerking tussen wetenschap en kunst
- de (toegepaste) kunst als laboratorium voor wetenschappelijke en technische vernieuwing (duurzaamheid)
- herwaardering ambachtelijke technieken

BIJLAGE 3: INTRODUCTIE THEMA KUNST VERANDERT!

Vanaf het examenjaar 2027 geldt voor het CE tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving vwo het meerjarige thema *Kunst verandert!*

TOELICHTING

Het thema *Kunst verandert!* is uitgewerkt in probleemstellingen en vijf hoofdstukken, waar in elk hoofdstuk een of meerdere probleemstellingen worden toegelicht, verkend en onderzocht. Hierbij wordt niet vanuit chronologie gewerkt, maar vanuit een transhistorische benadering en een meerstemmig en mondiaal perspectief.
Afbeeldingen van kunstwerken en andere bronnen vormen een belangrijk onderdeel van de thematekst. Deze zijn niet alleen illustratief bedoeld, maar vaak ook als aanjager van de inhoud of als verbeelding van de desbetreffende tekst.

Aanleiding en verantwoording van het thema *Kunst verandert!*

Kunst verandert van stijl, in onderwerp en functie. Ook verandert de manier waarop kunst wordt gemaakt en hoe het wordt getoond, gewaardeerd en beschreven. Wat wél en wat géén kunst is, verandert en ook de betekenis van een en hetzelfde kunstwerk kan veranderen. De afgelopen decennia heeft er in de kunstwereld een verschuiving plaatsgevonden: waar eerst het westerse perspectief domineerde en mannelijke kunstenaars veelal de hoofdrol speelden, is er nu meer aandacht voor diversiteit en wordt er meer gekeken vanuit een mondiaal perspectief. Ook veranderde de benaderingswijze bij het beschouwen van kunst: van stijlhistorisch, via contextueel en kritisch naar relationeel. Deze ontwikkelingen vormden de aanleiding voor het nieuwe thema *Kunst verandert!*

Hoewel we met het thema recht pogen te doen aan diversiteit en nieuwe perspectieven, is het roer niet volledig omgegooid. We blijven binnen de kaders van het examenprogramma en sluiten aan op de traditie binnen het schoolvak. Wat betreft het perspectief: we zijn ons bewust van onze standplaatsgebondenheid, het westers perspectief, de uitdaging is om ons hiertoe te verhouden.
We kunnen ons verdiepen in andere manieren van kijken naar kunst en oog hebben voor andere kunstgeschiedenissen dan de Europese. Kunst en kunstgeschiedenis zijn een Europees of westers concept te noemen, het is dus maar de vraag of het mogelijk is om vanuit deze concepten (volledig) recht te doen aan 'kunst' en cultuur uit verschillende, andere tijden en gebieden. Gelukkig is de kunstgeschiedenis als academische discipline en als verhaal geen vaststaand gegeven, ze is in ontwikkeling. Hoe deze verandering eruitziet komt aan bod in de verschillende deelthema's.
We hebben ervoor gekozen een divers aanbod van kunst te tonen: van mannelijke, vrouwelijke en andere kunstenaars. Van kunstenaar uit het Westen of Mondiale Noorden (West-Europa, Verenigde Staten, Canada, Australië, Nieuw Zeeland, Japan, Zuid-Korea) en van kunstenaars uit het Mondiale Zuiden (Afrika, Azië, Australië en Zuid-Amerika). In enkele gevallen, zoals bij de invulling van hoofdstuk 4, is er bewust voor gekozen om veelal voorbeelden uit de Europese of westerse kunstgeschiedenis te bespreken.

Bij het uitwerken van het thema is gestreefd naar zo specifiek mogelijke geografische aanduidingen. Hoewel soms termen als 'westers', 'niet-westers', 'Mondiale Noorden' en 'Mondiale Zuiden' worden gebruikt, beseffen we dat dit culturele begrippen zijn die door mensen zijn bedacht en waarvan de betekenis en grenzen niet eenduidig of vaststaand zijn. Ze veronderstellen tegenstellingen die verschillen benadrukken en kunnen leiden tot hiërarchisch denken.

In deze syllabus, en met name in de beschrijving van het thema en de probleemstellingen, wordt gebruikgemaakt van mannelijke voornaamwoorden zoals “hij” en “zijn”. Deze verwijzen niet uitsluitend naar mannen, maar zijn bedoeld als algemene aanduiding voor alle personen, ongeacht genderidentiteit. Waar bijvoorbeeld ‘de museumbezoeker’ en ‘zijn belevingswereld’ staan, kan ook ‘zij’, ‘die’, ‘hen’ of ‘diens’ gelezen worden. We erkennen het belang van inclusieve taal en vragen de lezer deze begrippen ruim en meervoudig op te vatten.

DEELTHEMA'S

Kunstgeschiedenissen

De kunstgeschiedenis verandert. Door de eeuwen heen hebben kunsthistorici nieuwe manieren ontwikkeld om kunst te onderzoeken en erover te schrijven. Dit levert niet *de* kunstgeschiedenis op maar meerdere kunstgeschiedenissen. Denk aan de biografische kunstgeschiedenis van Vasari of de kunstgeschiedenis van Winckelmann vanuit het idee van opkomst, bloei en verval. In kunstgeschiedenissen zoals ze werden geschreven in de twintigste eeuw leek kunst vooral een mannenzaak, vrouwelijke kunstenaars kregen nauwelijks erkenning. In de tekst komt naar voren welke uitsluitingsmechanismen dit veroorzaakten en hoe kunsthistorici en musea vergeten kunstenaars weer zichtbaar maken. Een andere nieuwe benadering binnen de kunstgeschiedenis die wordt besproken is de transhistorische methode, waarbij kunst van uiteenlopende periodes en locaties met elkaar 'in gesprek' gaan. Dit biedt mogelijkheden om oude en nieuwe kunst te tonen en nieuwe betekenissen te geven. De tekst verkent eveneens hoe het tonen van kunst in musea is ontwikkeld. Van koninklijke verzamelingen tot moderne, flexibele musea: de architectuur en presentatie beïnvloeden de kunstbeleving. Dit hoofdstuk laat dus ook zien hoe kunstgeschiedschrijvingen het museumlandschap hebben gevormd.

Inclusieve kunstgeschiedenis

De kunstgeschiedenis is lang bepaald door het westers perspectief. Kunst werd onderzocht en bestudeerd vanuit een Europese traditie. Kunst uit andere gebiedsdelen werd soms ‘exotisch’ of ‘primitief’ genoemd en juist gewaardeerd vanuit dergelijke kwalificaties. Bekende kunstenaars hebben zich erdoor laten inspireren zoals Delacroix, Picasso, en Klee. De manier van omgaan met kunst uit bijvoorbeeld Afrika, Zuid-Amerika of Australië kent verschillende kanten, van bewondering tot toe-eigening en exploitatie. In de tekst wordt de vraag behandeld hoe kunstgeschiedenis inclusiever kan worden benaderd. Deze vraag is niet alleen kunsthistorisch, kunstenaars als Rashee Araeen dagen de eurocentrische kunstcanon uit en brengen een bredere, meer diverse kunstgeschiedenis tot leven.

Ideologische revoluties

Kunst wil de wereld veranderen. Kunst en activisme zijn meer en meer met elkaar vervlochten. Bepaalde kunstenaars zetten zich met hun werk in voor maatschappelijke verandering. Kunst is voor hen een sterk medium om sociale en politieke problemen en onderwerpen duidelijk te maken voor het publiek. Dat doen ze zowel individueel als in toenemende mate collectief. Ook in hun manier van werken laten ze zien hoe kunst een bijdrage kan leveren aan maatschappelijke uitdagingen. Social design is hiervan een voorbeeld.
Sinds de negentiende eeuw kun je van een sociaal geëngageerd kunstenaarschap spreken. Deze kunstenaars zijn soms ideologisch of politiek gemotiveerd. Denk aan bewegingen als het futurisme en constructivisme. Artistieke vernieuwing en politiek-maatschappelijke idealen gaan dan hand in hand. Tegelijkertijd probeerden regimes kunst te sturen of in te zetten voor propaganda, zoals in communistisch Rusland of in de Verenigde Staten ten tijde van de Koude Oorlog. Ook verder terug in de tijd zien we dat machthebbers, zowel wereldlijk als religieus, de kracht van kunst zien, en gebruiken om ideeën te verspreiden en te versterken.

Technische en wetenschappelijke ontwikkelingen

Kunst verandert door de ontwikkeling van nieuwe materialen en technieken, nieuwe kennis en inzichten, door onderzoek. Kunst en wetenschap worden vaak als aparte gebieden beschouwd, maar beide streven naar inzicht in de wereld. Kunstenaars van Dürer en Merian tot herman de vries en Anne Geene combineren observatie en ordening met creativiteit en onderzoek, waardoor kunst en wetenschap nauw verweven zijn. Technologische ontwikkelingen hebben deze relatie voortdurend beïnvloed. De introductie van olieverf, de camera obscura en synthetische pigmenten verrijkten de schilderkunst. Digitalisering opende nieuwe mogelijkheden, zoals David Hockney’s iPad-schilderijen. Sommige nieuwe materialen en technieken rekten het arsenaal van kunstenaars op, zoals de fotografie die uitgroeide tot een autonome kunstdiscipline. Hedendaagse technologieën zoals AI en VR transformeren de kunstpraktijk. Kunstenaars als Refik Anadol en Peter Struycken verkennen het creëren van beelden door het gebruik van algoritmes. Het idee van auteurschap, originaliteit en authenticiteit word daarmee geproblematiseerd. Ook in architectuur en design stimuleren innovaties (duurzame) oplossingen, zoals 3D-geprinte woningen en biomimicry. De focus verschuift van technologische vooruitgang naar ecologische integratie.

Kijken met nieuwe ogen

De wijze waarop kunst wordt geanalyseerd, heeft door de tijd heen verschillende benaderingen gekend. Binnen de kunstgeschiedenis heeft de formalistische benadering lange tijd centraal gestaan. Deze methode richt zich op de formele en esthetische eigenschappen van een kunstwerk, zoals kleur, vorm en compositie, zonder aandacht te besteden aan sociale, culturele of historische context. Kunst wordt hierbij beschouwd als een autonoom object, beoordeeld op basis van zintuiglijk waarneembare kenmerken. Dit idee heeft zijn oorsprong in het modernisme, waarin kunstenaars als Kandinsky en Van Doesburg streefden naar een universele beeldtaal die voor iedereen toegankelijk zou zijn. Kunstcritici als Clement Greenberg bouwden voort op deze opvatting door inhoud en context ondergeschikt te maken aan de visuele ervaring. Hoewel deze analytische benadering objectiviteit nastreeft, kent zij ook beperkingen. Het ontbreken van contextuele duiding kan leiden tot een verarming van de kunstervaring. Kunst is immers niet los te zien van haar maatschappelijke, culturele en historische omgeving. De hedendaagse kunstkritiek pleit daarom voor bredere perspectieven die de interactie tussen kunstwerk, kunstenaar en samenleving belichten. Postmoderne methoden, zoals gender- en postkoloniale analyses, onderzoeken hoe kunst wordt beïnvloed door sociale structuren en machtsverhoudingen. De transhistorische en relationele benadering benadrukken de dialoog tussen kunstwerken uit verschillende gebieden en tijden en de manier waarop kunst zintuiglijk en affectief wordt ervaren.

BIJLAGE 4: PROBLEEMSTELLINGEN

Onderstaande probleemstellingen horen bij het thema *Kunst verandert!* De probleemstellingen moeten in samenhang met elkaar worden gezien en gebruikt. Zij bieden docenten houvast om het thema verder te verdiepen, te structureren en te verbinden met de basisstof.
Wanneer we spreken over 'kunstenaars' gaan we uit van kunstenaars, vormgevers en architecten.

- Op welke verschillende manieren worden kunstgeschiedenissen geschreven en hoe werkt dit door in de opzet van musea en tentoonstellingen?
- Hoe en waarom verandert de positie van vrouwen in de kunstgeschiedschrijving?
- Hoe en waarom kijken kunstenaars uit het Westen naar kunst uit andere culturen en omgekeerd: hoe en waarom kijken niet-westerse kunstenaars naar de kunst uit het Westen?
- Hoe en waarom komen vraagstukken rondom kolonialisme tot uitdrukking in het werk van kunstenaars?
- Hoe en waarom verandert de waardering van kunst uit niet-westerse culturen en hoe komt dit tot uitdrukking in nieuwe kunstgeschiedenissen, musea en tentoonstellingen?
- Hoe en waarom krijgt engagement vorm in het werk van kunstenaars? En hoe verhoudt een activistische houding zich tot andere kunstopvattingen?
- Hoe en waarom komen religieuze, politieke en culturele omwentelingen tot uitdrukking in het werk van kunstenaars?
- Hoe en waarom dragen kunstenaars met hun werk bij aan of reageren zij op uitvindingen en andere ontwikkelingen in technologie en wetenschap?
- Hoe en waarom komen vraagstukken over klimaat tot uitdrukking in het werk van kunstenaars?
- Wat zijn de mogelijkheden en beperkingen van verschillende kunsthistorische benaderingen (biografisch, iconologisch, formeel, en postmoderne benaderingen zoals gender, postkoloniaal, transhistorisch en relationeel) en hoe verhouden deze benaderingen zich tot de verschillende kunstgeschiedenissen?

De probleemstellingen vormen tevens de leidraad voor de verschillende hoofdstukken van de thematekst *Kunst verandert!* In onderstaand overzicht wordt dit verband inzichtelijk gemaakt.

Kunst verandert!				
PROBLEEMSTELING H1: - Op welke verschillende manieren worden kunstgeschiedenissen geschreven en hoe werkt dit door in de opzet van musea en tentoonstellingen? - Hoe en waarom verandert de positie van vrouwen in de kunstgeschiedschrijving?	PROBLEEMSTELINGEN H2: – Hoe en waarom kijken kunstenaars uit het Westen naar kunst uit andere culturen en omgekeerd: hoe en waarom kijken niet-westerse kunstenaars naar de kunst uit het Westen? – Hoe en waarom komen vraagstukken rondom kolonialisme tot uitdrukking in het werk van kunstenaars? – Hoe en waarom verandert de waardering van kunst uit niet-westerse culturen en hoe komt dit tot uitdrukking in nieuwe kunstgeschiedenissen, musea en tentoonstellingen?	PROBLEEMSTELINGEN H3: – Hoe en waarom dragen kunstenaars met hun werk bij aan of reageren zij op uitvindingen en andere ontwikkelingen in technologie en wetenschap? – Hoe en waarom komen vraagstukken over klimaat tot uitdrukking in het werk van kunstenaars?	PROBLEEMSTELINGEN H4: – Hoe en waarom dragen kunstenaars met hun werk bij aan of reageren zij op uitvindingen en andere ontwikkelingen in technologie en wetenschap? – Hoe en waarom komen vraagstukken over klimaat tot uitdrukking in het werk van kunstenaars?	PROBLEEMSTELING H5: - Wat zijn de mogelijkheden en beperkingen van verschillende kunsthistorische benaderingen (biografisch, iconologisch, formeel, en postmoderne benaderingen zoals gender, postkoloniaal, transhistorisch en relationeel) en hoe verhouden deze benaderingen zich tot de verschillende kunstgeschiedenissen?
H. 1 KUNSTGESCHIEDENISSEN	H. 2 INCLUSIEVE KUNSTGESCHIEDENIS	H. 3 IDEOLOGISCHE REVOLUTIES	H. 4 TECHNISCHE EN WETENSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN	H. 5 KIJKEN MET NIEUWE OGEN
Inleiding	Inleiding	Inleiding	Inleiding	Inleiding
Casus: de constructie van het verhaal van het modernisme	Casus: van de plantage in Congo naar de Biënnale van Venetië	Casus: kan kunst letterlijk worden ingezet om de wereld te veranderen?	Casus: kunstenaar en wetenschapper	5.0 Casus: Het werk Faith Ringgold verschillend bekeken
1.1 Kunstgeschiedenis schrijven	2.1 Culturele toe-eigening	3.1 Artivisme	4.1 De onderzoekende kunstenaar door de eeuwen heen	5.1 De biografische, iconologische en de formalistische benadering van kunstwerken
1.2 Kunstgeschiedenis schrijven zonder mannen?	2.2 Kunst in tijden van dekolonisatie	3.2 Tussen schoonheid en activisme	4.2 Technische ontwikkelingen binnen de teken- en schilderkunst	5.2 Postmoderne benaderingen 5.2.1. Gender 5.2.2 Postkoloniaal 5.2.3 Transhistorisch 5.2.4 Relationeel
1.3 Dwars door de geschiedenis heen, nieuwe verhalen	2.3 Mondiale kunstgeschiedenis	3.3 Oude kunst, propaganda en politieke en religieuze ontwikkelingen	4.3 Digitalisering	5.3 Verschillende banderingen toegepast 5.3.1 Kunst bekeken vanuit gender: gedekte tafels 5.3.2 Postkoloniale kunstkritiek: beelden in actie 5.3.3 Transhistorische benadering: associatie als bloedrode draad
1.4 Het museumgebouw en de presentatie van kunst	2.4 Van spiritueel object tot hedendaagse kunst		4.4 Technische ontwikkelingen in architectuur en design	
	2.5 Het museum van en voor de ander			

BIJLAGE 5: BEGRIPPENLIJST

Bij de samenstelling van de begrippenlijst is niet gestreefd naar volledigheid, maar naar hanteerbaarheid. Onderstaande begrippen kunnen voorkomen in lessen en examens.
De begrippen zijn ondergebracht in categorieën. Om dubbelingen te voorkomen zijn de begrippen in de categorie geplaatst waarin ze het meest worden toegepast. De nieuwe begrippen zijn geel gearceerd.

KUNSTBESCHOUWING/BEELDASPECTEN

Compositie/ordening

(hoofd)begrip	sub-begrip	discipline	havo	vwo
Compositie/ordening	asymmetrie	2D, 3D, architectuur	X	X
	centraal	2D, 3D	X	X
	diagonaal-	2D, 3D	X	X
	driehoeks-	2D, 3D	X	X
	dynamisch	2D, 3D	X	X
	harmonie	2D, 3D, architectuur	X	X
	horizontaal-	2D, 3D	X	X
	herhaling	2D, 3D	X	X
	overall-	2D	X	X
	symmetrie	2D, 3D, architectuur	X	X
	richting	2D, 3D, architectuur	X	X
	ritme	2D, 3D, architectuur	X	X
	verticaal	2D, 3D, architectuur	X	X
beeldvlak		2D	X	X
kader		2D	X	X
plaatsing		2D, 3D, architectuur	X	X
statisch		2D, 3D	X	X
uitsnede		2D	X	X
vlakverdeling		2D	X	X

Diepte / ruimte

(hoofd)begrip	sub-begrip	discipline	havo	vwo
perspectief	atmosferisch perspectief	2D	X	X
	centraal- perspectief	2D	X	X
	coulissewerking	2D	X	X
	horizon	2D	X	X
	kleurperspectief	2D	X	X
	kikvors- perspectief	2D	X	X

(hoofd)begrip	sub-begrip	discipline	havo	vwo
	lijnperspectief	2D	X	X
	overlapping	2D	X	X
	verdwijnpunt	2D	X	X
	verkorting	2D	X	X
	vogelvluchtperspectief	2D	X	X
afsnijding		2D	X	X
driedimensionaal		3D, architectuur	X	X
plans		2D	X	X
ruimte		3D	X	X
ruimtelijk		3D	X	X
ruimtesuggestie		2D	X	X
ruimtewerking		2D, 3D	X	X
scherptediepte		2D, 4D	X	X
standpunt		2D	X	X
stapeling		2D, 3D	X	X
plasticiteit / plastisch		2D, 3D	X	X
plat		2D	X	X
vervaging		2D	X	X

Textuur / materiaal

begrip	discipline	havo	vwo
egaal	2D, 3D	X	X
factuur	2D, 3D		X
pasteus	2D	X	X
spiegelend (oppervlak)		X	X
stofuitdrukking	2D	X	X
structuur	2D, 3D	X	X
textuur	2D, 3D, toegepast/design	X	X
transparant	2D, 3D, toegepast/design	X	X

Kleur

(hoofd)begrip	sub-begrip	havo	vwo
kleurencirkel	primaire kleuren	X	X
	secundaire kleuren	X	X
	tertiaire kleuren	X	X
	complementaire kleuren	X	X
kleurcontrasten	complementair	X	X
	warm-koud	X	X
kleurfamilie		X	X
kleurgebruik		X	X
monochroom		X	X
optische kleurmenging		X	X
primaire licht kleuren		X	X
tint		X	X
toon		X	X
verzadigde kleuren			X
zuivere kleuren		X	X

Licht

(hoofd)begrip	sub-begrip	discipline	havo	vwo
lichteffecten	clair-obscur	2D	X	X
	eigen schaduw	2D	X	X
	glimlicht	2D	X	X
	silhouet	2D	X	X
	slagschaduw	2D	X	X
	strijklicht	2D	X	X
	reflectie/reflecterend	2D	X	X
lichtrichting/lichtval	diffuus		X	X
	mee licht		X	X
	tegenlicht		X	X
	zijlicht		X	X
lichtsoort	kunstlicht		X	X
	natuurlijk licht		X	X

Lijn

(hoofd)begrip	sub-begrip	discipline	havo	vwo
lijn	lijndikte	2D	X	X
	lijnsoort	2D	X	X
	contour	2D	X	X
	lijnwerking	2D	X	X
	lineair / tekenachtig < > picturaal / schilderachtig	2D	X	X

Vorm

begrip	discipline	havo	vwo
abstract	2D, 3D, 4D	X	X
convex / concaaf	3D, architectuur		X
fragment		X	X
geabstraheerd	2D, 3D, 4D	X	X
gedeformeerd	2D, 3D	X	X
gedetailleerd		X	X
gefragmenteerd		X	X
geïdealiseerd	2D, 3D, 4D	X	X
geometrisch		X	X
gesloten vorm	2D, 3D	X	X
gestileerd	2D, 3D, toegepast/design	X	X
gestroomlijnd	3D, architectuur, toegepast/design	X	X
maatverhouding		X	X
proportie		X	X
massief	3D	X	X
open vorm	2D, 3D	X	X
organisch		X	X
restvorm	2D, 3D	X	X
schema		X	X
schematisch	2D, 3D	X	X
tweedimensionaal		X	X
vereenvoudigd	2D, 3D	X	X
volume	3D	X	X
vormcontrast	2D, 3D	X	X

begrip	discipline	havo	vwo
vormsoort	2D, 3D	X	X
vlak		X	X

MATERIALEN EN TECHNIEKEN

2D, tekenkunst

begrip	havo	vwo
arcering / arceren	X	X
houtskool	X	X
kalligrafie		X
krijtsoorten	X	X
pastel	X	X
schets / schetsen / schetsmatig	X	X
rubbing	X	X

2D, grafische technieken

begrip	havo	vwo
affiche	X	X
beeldmerk	X	X
bedrukken	X	X
druk: - diepdruk - hoogdruk - vlakdruk	X	X
ets	X	X
gravure	X	X
grafiek	X	X
houtsnede	X	X
kalligrafie		X
lay-out	X	X
linoleumsnede	X	X
litho / lithografie	X	X
logo	X	X
prent	X	X
reproductie	X	X
sjabloon/ sjabloneren	X	X
typografie	X	X

begrip	havo	vwo
zeefdruk	X	X

2D, schilderkunst

begrip	havo	vwo
acryl	X	X
aquarel	X	X
airbrush	X	X
collage	X	X
dekkend	X	X
fresco	X	X
gouache	X	X
gebrandschilderd glas	X	X
graffiti	X	X
illusionistisch	X	X
mengkleur	X	X
mixed media	X	X
olieverf	X	X
paneel	X	X
pasteus / impasto	X	X
pictogram		X
pigment	X	X
schilderij	X	X
schildertechnieken	X	X
tempera	X	X
toets matig	X	X

3D, beeldhouwkunst / textiel

begrip	havo	vwo
afgietsel	X	X
ambachtelijk	X	X
assembleren / assemblage	X	X
beeldhouwen	X	X
boetseren	X	X
borduren	X	X

begrip	havo	vwo
brons	X	X
constructie / construeren	X	X
gieten	X	X
giet mal	X	X
gips	X	X
glazuur	X	X
keramiek	X	X
klei	X	X
knopen	X	X
kunstlicht	X	X
kunststof	X	X
machinaal	X	X
mal	X	X
massaproductie	X	X
mixed media	X	X
mode(-accessoires)	X	X
modelleren	X	X
polychromeren	X	X
prototype		X
reliëf	X	X
sculptuur	X	X
sokkel	X	X
textiele werkvormen	X	X
(wand)tapijt	X	X
weven	X	X

4D, film / fotografie / multimedia

begrip	havo	vwo
algoritme		X
analoog	X	X
animatie	X	X
camerastandpunt	X	X
close up	X	X

begrip	havo	vwo
commercial	X	X
computeranimatie	X	X
computergame	X	X
content	X	X
decor	X	X
digitaal	X	X
digitale beeldbewerking	X	X
digitaliseren	X	X
documentaire	X	X
editen	X	X
ensceneren		X
film / filmen	X	X
foto / fotograferen	X	X
fotomontage	X	X
fotonegatief	X	X
fotoserie	X	X
game design	X	X
inzoomen / uitzoomen	X	X
loop	X	X
pixel	X	X
photoshoppen	X	X
polaroid	X	X
printen / 3d-printen	X	X
projectie	X	X
real time		X
reportage	X	X
scène	X	X
shot		X
videoclip	X	X
video installatie	X	X
videokunst	X	X
webdesign	X	X

ARCHITECTUUR

begrip	havo	vwo
aanzicht: – bovenaanzicht – vooraanzicht – zijaanzicht	X	X
absis		X
altaar	X	X
amfitheater		X
aquaduct		X
arcade	X	X
architraaf	X	X
atrium		X
basement		X
basiliek	X	X
beton (gewapend)	X	X
centraalbouw	X	X
cannelure		X
constructie	X	X
crypte		X
decoratie	X	X
dorische orde		X
dwarsbeuk	X	X
dwarsdoorsnede	X	X
dwarsschip	X	X
exterieur	X	X
facade	X	X
fries		X
fronton		X
galerij	X	X
gevel	X	X
gietijzer	X	X
interieur	X	X
ionische orde		X
kapel	X	X

begrip	havo	vwo
kapiteel	X	X
kathedraal	X	X
koepel	X	X
kolom	X	X
koor	X	X
kooromgang	X	X
korinthische orde		X
kroonlijst	X	X
kruisgewelf	X	X
kruisribgewelf	X	X
lengtedoorsnede	X	X
lichtbeuk	X	X
luchtboog	X	X
maquette	X	X
marmer	X	X
middenschip	X	X
minaret	X	X
mobiel / mobile	X	X
module (modulair)	X	X
monument	X	X
montage / monteren	X	X
moskee	X	X
narthex		X
ornament	X	X
pendentief		X
pijler	X	X
pinakel		X
plattegrond	X	X
portaal	X	X
prefab(ricage)	X	X
rib	X	X
rondboog	X	X

begrip	havo	vwo
roosvenster	X	X
rustica		X
spitsboog	X	X
skeletbouw	X	X
stedenbouw	X	X
steunbeer	X	X
straalkapel	X	X
systeembouw	X	X
timpaan	X	X
tongewelf	X	X
transept		X
travee		X
triomfboog		X
tuinarchitectuur	X	X
viering		X
vliesgevel	X	X
westwerk		X
zijbeuk	X	X
zijschip	X	X
zuil	X	X

KUNSTHISTORISCHE BEGRIPPEN

begrip	havo	vwo
AI, artificial intelligence	X	X
allegorie / allegorisch		X
anatomie	X	X
annunciatie		X
apocalyps		X
attribuut	X	X
augmented reality	X	X
aureool	X	X
authenticiteit		X
autonoom		X

begrip	havo	vwo
buste / borstbeeld	X	X
canon	X	X
cartoon	X	X
concept	X	X
connotatie		X
contrapost	X	X
design	X	X
discipline	X	X
en plein air	X	X
environment	X	X
esthetica		X
expressie / uitdrukking	X	X
figuurstuk	X	X
gender	X	X
genre(stuk)	X	X
graphic novel	X	X
happening	X	X
historiestuk	X	X
icoon / iconisch	X	X
iconografisch		X
iconologisch		X
illustratie	X	X
industriële vormgeving	X	X
installatie	X	X
karikatuur	X	X
kinetische kunst	X	X
kitsch	X	X
kostuum	X	X
manifest	X	X
mecenas / mecenaat		X
miniatuur	X	X
mixed media	X	X

begrip	havo	vwo
mobiel(e) / mobile	X	X
Mondiale Noorden en Zuiden	X	X
monument	X	X
monumentale kunst	X	X
moralistisch	X	X
mozaïek	X	X
mythologisch	X	X
narratief		X
NFT	X	X
objet trouvé	X	X
pastorale		X
performance	X	X
personificatie		X
postkolonialisme	X	X
prompt	X	X
readymade	X	X
realistisch / naturalistisch	X	X
reliek	X	X
reliekhouder	X	X
remake	X	X
replica	X	X
serie / serieproductie	X	X
stilleven	X	X
symbool	X	X
tableau vivant	X	X
transhistorisch	X	X
trompe l'oeil	X	X
vanitas	X	X
verhalend	X	X
vrijstaand	X	X

BIJLAGE 6: THEMATEKST KUNST VERANDERT!

De tekst van **Bijlage 6** uit de Syllabus *tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving voor vwo 2027* is in een apart document gepubliceerd op Examenblad.nl. De probleemstellingen worden uitgewerkt in vijf afzonderlijke hoofdstukken. Aan het eind van het document bijlage 6 zijn per hoofdstuk noten opgenomen.

BIJLAGE 7: VOORBEELD-EXAMENVRAGEN

Voorbeeld-examenvragen worden als aparte bijlage geplaatst op Examenblad.

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklastype.
Centraleeindtoetspo.nl

Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

Centrale examens middelbaar beroepsonderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensnt2.nl